FREDNINGSFORSLAG

KØBENHSVANS KOMMUNE – SAS HUSET

Foto: Mogens Ulderup, 2023

Forslagsstiller:	By og Land Danmark
Besigtigelsesdato	23. og 27. sep. 2023
Besigtiget af	Grethe Pontoppidan, Anja Meier Sandreid, Ulla Kristensen
Udarbejdet dato:	Efterår 2023
Kommune:	Københavns Kommune
Adresse:	Hammerichsgade 1, 1611 København V Ved Vesterport 3, 1612 København V
Matrikel nr.:	386 Vestervold Kvarter, København 413 Vestervold Kvarter, København
BBR-nr.:	206769 (Københavns Kommune)
Ejer:	Wenaasgruppen AS
Betegnelse:	SAS-Huset (SAS-hotellet, SAS Royal Hotel, 'hulkortet')
Komplekstype:	Hotel og Bygning til detailhandel samt tidl. benzinstation (nu biludlejning)
Opførelsesår:	1956-60

FREDNINGSOMFANG

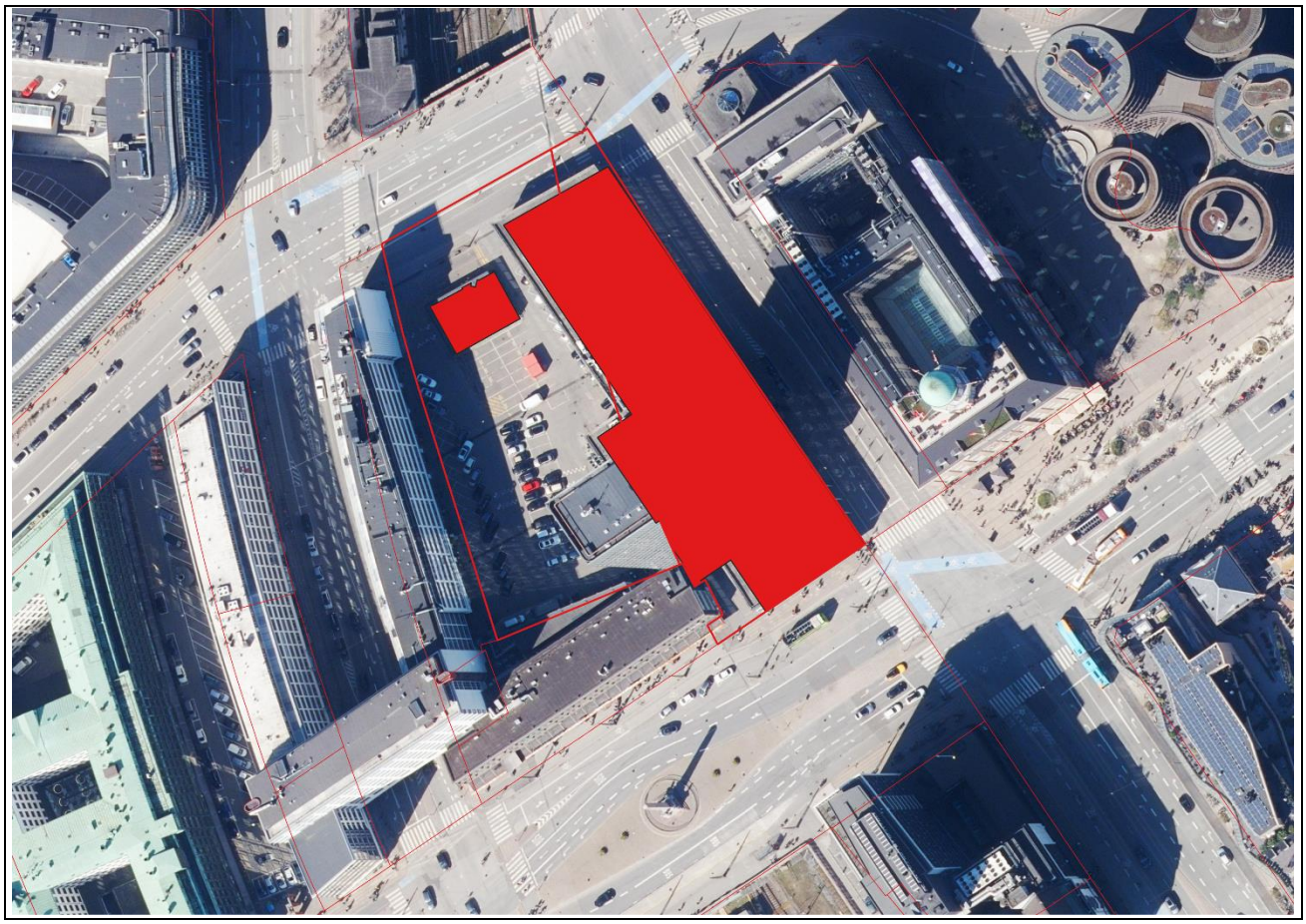

Figur 1 Fredningsafgrænsningen omfatter hotel- og terminalbygningen inklusiv fortovet med glasbyggesten tættest på bygningerne samt det oprindelige gårdrum med parkeringsnedkørsel (dvs. matrikel 386 og 413 Vesterport kvarter, Kbh.) Den lille bygning i gården er totalt ombygget, men har betydning for organisering af trafikken i gården og kan gemme på spor af den oprindelige funktion som servicestation.

BYGNINGSBESKRIVELSE

SAS-Huset er i dag kendt i offentligheden som SAS Royal Hotel, og hotellets nuværende officielle navn er Radisson Collection. Hotellet lejer sig, sammen med et supermarked og et fitnesscenter, ind i bygningen, som ejes af den norske Wenaasgruppen AS.

Bygningen er centralt beliggende på Københavns gamle glacis på kanten af banegraven mellem Vesterport og Hovedbanen, skråt over for Tivoli og tæt på Rådhuspladsen. Omgivelserne er domineret af 4-5 etagers højt byggeri uden særlig stilmæssig sammenhæng. Husets nordvestlige hjørne hænger ud over banegraven. Ved opførelsen blev det stykke af banegraven, som kom til at høre til hotellet, overdækket og inddraget til gård for hotellet og den daværende Air-terminal.

SAS-Huset har en meget klar volumenmæssig opbygning – et slankt højhus placeret ovenpå en horisontal base, 'Lavhuset' – bestemt af hotellets og den oprindelige Air-terminals funktionelle organisering. Både 'Høj- og Lavhusets' underetager (glasfacader) er trukket tilbage, hvilket får volumenerne til at 'svæve'. Lavhusets facade er beklædt med blågrønne emaljerede aluminiumsplader (i dag overmalede). Højhusets fire sider er beklædt med en glas curtain wall i et 60 cm bredt modul med sart grågrønt, emaljeret og hærdet brystningsglas, klare vinduesglas og spinkle sprosser i råt, speciallegeret aluminium. Facadesystemet domineres af de lodrette, gennemgående profiler, der understreger højden; det har ingen synlige ramme ved de oplukkelige vinduer. Højhusets facade spejler himmel og vejr. Detaljering og farver understreger bygningens elegante, sfæriske udtryk.

Huset har indgange fra alle sider i stueetagen samt en buet nedkørsel i gården til parkeringskælderen. Hotellets hovedindgang på Hammerichsgade er markeret med en vandret baldakin (original, forlænget i samme stil). Trafikken til/omkring/inden i hotellet er velorganiseret og adskilt i gående (indgang fra fortovene) og kørende (parkering, af- og pålæsning, servicering i gården, ud- og indkørsel kun fra Ved Vesterport).

Husets bærende konstruktioner er udført i pladsstøbt beton. Højhusets bærende system består på hoteletagerne af længevægge og tværvægge med en afstand på 7,2 m i begge retninger. Etagedækket er støbt sammen med brystningerne og tværvæggen, som fører al last til længevæggene og ned i de seks 96 cm brede søjler/vægge i hotellets foyer. Den lette facadekonstruktion bæres etagevis af brystningen. I Lavhuset afviger den fritstående bærende søjlekonstruktion ved banegraven fra det strengt taktfaste modul.

SAS-Husets sydlige del er stadigvæk i funktion som et af Københavns eksklusive hoteller, Lavhusets nordlige del, der oprindelige var Air-Terminal, er i dag indrettet til motionscentre og diverse butikker, servicestationen i gården er totalombygget til biludlejningskontor.

Selvom bygningen indvendigt er ændret, og de to dobbelthøje rum, dvs. Vinterhaven og Air-terminalen, er nedlagt, er husets rumstruktur i øvrigt velbevaret. Ændringerne er ikke overraskende for et hotel- og erhvervsbyggeri. I de to tidligere dobbelthøje rum er de oprindelige bærende konstruktioner og ovenlys intakte. Etageplanerne i tårnet har fortsat køkkener, gang og luftsluse ved brandtrappen. Der er bevaret et hotelværelse med original indretning, rum 606. Hotellets foyer er ommøbleret, men fremstår stadig over 2 etager som et åbent, flydende rum. Elevatorer, foyerens runde trappe, elevatorsøjlen, restaurantrummet

og siddenichen over indgangen på 1. sal er bevaret. De mastodont store søjler under højhuset er beklædt med poleret sort Marquina marmor, lette vægge i hotellet er gennemgående træfiner vægge. I køkkenafdelingen, parkeringskælderen og andre sekundære arealer findes stadigvæk originale overflader som fliser, gulve, malede loftsplader, gelændere og lignende.

SAS-Huset er velbeskrevet i litteraturen, og for yderligere beskrivelse (og analyser) henvises til en række udgivelser og film. Se mere i afsnittet Kilder og litteratur.

VEDLIGEHOLDELSESTILSTAND

Bygningen er løbende istandsat

BYGNINGSHITORIE

Hotellet i SAS-Huset blev indviet d. 1. juli 1960 med deltagelse af kong Frederik IX og dronning Ingrid. På det tidspunkt var kun tre af etagerne klar, mens hele hotellet stod færdigt sidst på året i 1960.

I nedenstående oversigt er medtaget byggesager, som vedrører udvendige arbejder (facader, SAS-skiltning mv.), Air-terminalen og vinterhaven. Listen bygger primært på Københavns Kommunes byggesagsarkiv, hvis ikke andet er nævnt:

2023	Anmeldelse vedr. udskiftning af facade uden byggetilladelse. Verserende sag.
2023	Ansøgning om udskiftning af facade vinduer. Verserende sag
2017	Grøn overmaling af aluminiumsbeklædningen på facaden på Lavhuset. Ny glasdør mod Vesterbrogade. Totalrenovering af det meste af hotellet indvendigt[1]
2004	Overdækning af lysgård
2004	Indretning af dagligvarebutik (Rema 1000) i Hammerichsgade 5, st.
2002	*Ejer: Wenaasgruppen køber bygningen i 2002*[2]
1991	Nyt betondæk over vinterhave og indretning af banketsal på 1. sal
1991	*Ejer: SAS Royal Hotel*[3]
1990	*Ejer: Copenhagen International Hotels K/S*
1988	*Ejer: Radisson Hotel Group*[4]
1987	Ændret facadeskiltning for SAS Royal hotel og SAS Rejsebureau på lavhuset (SAS skiltet øverst på højhuset er ændret i størrelse og udformning - tilsyneladende uden tilladelse).
1986	Rum 606 undtages renovering af hotellet og får lov at stå som originalt. Udlejes indtil 2016[5]

[1] Michael Sheridan, *Værelse 606 – SAS-huset og Arne Jacobsens øvrige værk*. (Strandberg Publishing, 2023), s. 43.

[2] Sheridan, 2023, s. 43.

[3] Der gøres opmærksom på, at ejeroplysningerne, hvis ikke andet er oplyst, stammer fra ansøgningsmaterialet, og derfor skal ses med et vist forbehold.

[4] Sheridan, 2023, s. 42.

[5] Sheridan, 2023, s. 45.

1984	Ændringer af gårdfacaden (større vinduer til SAS-rejsebureau) samt nyt dæk over stueetage
1983	Byggetilladelse til endelig nedlæggelse af Air-terminal til fordel for banklokale og SAS-rejsebureau i stueetagen, nyt indgangsparti mod Vesterbrogade
1981	*Ejer: SAS Invest v/ Claus Jørgen Christensen og Boet efter A. Blegvad Stenz*
1980	Vinterhaven inddraget til snackbar[6]
1978	Ombygning med etablering af midlertidig Air-terminal. (BT. findes i 1984 sag)[7] Indretning af SAS-rejsebureau i den tidligere Air-terminal, (Air-terminal overflyttes i 1979 til Hovedbanegården)
1976	Ombygning af Panoramarum på 20. etage
1976	Opsætning af 2 stk. SAS-skilte mod Hammerichsgade og Banegraven
1975	Isolering af tagkonstruktionen over vinterhaven
1975	Ombygning af hovedindgangen, forlængelse af baldakin
1974	Ændring af indgang til vinterhaven ved snackbaren i stueetage
1971	*Arne Jacobsen dør, 24. marts 1971*
1965	Neon skiltning (Royal Hotel) på Lavhusets facade
1964	Udhængsskilt over indgang til snackbar og Air-terminal
1964 – i dag	Diverse mindre, indvendige ombygninger for vindfang, skillerum, ændringer af kontorer, kantine og hotelværelser, *Ejer: SAS Invest v/ Claus Jørgen Christensen og A. Blegvad Stenz*
1961	Byggeansøgning og Bygningsattest (færdigmelding) på nyt hotel (2-etages hotel- og kontorbygning, 2 kælderetager og en 18-etages hotelbygning m.m.)
1979	Opstilling af interimistisk 'Air-terminal' (på den overdækkede banegrav)
1957	Interimistisk udstillingsbygning
1953	Byggeservitut pålagt ved skøde, tinglyst 3. november 1953.
1939	*Den nye byggelov giver for første gang mulighed for at bygge i mere end 6 etager.*

Stilhistorie:
SAS-Huset er et rent eksempel på den 'internationale modernisme' fra omkring 1950-60.

Lignende anlæg:
Allerede på opførelsestidspunktet peger arkitekturkritikere på ligheden med:
Lever House, Manhattan, 1950-1952.
Rødovre Rådhus, 1954-56.
Kontorhus for Jespersen og Søn, 1952-1955.
Danmarks Nationalbank, 1965-1978.

Højhuse:
Irma tårnet i Rødovre.1968 (glas curtain wall, højhus)
Bellahøj højhusene (regnes for Danmarks første højhuse 9 – 13 etg, opført omkring 1955)

[6] Sheridan, 2023, s. 42.

[7] Byggesagsarkivet efterlader flere steder tvivl om årstal for visse byggearbejder, da der i nogle sager findes dokumenter fra en op til seks års periode.

Der er få/ingen danske hoteller af den størrelse og internationale standard i Danmark i 1950-60'erne, udover måske hotelserien, Hotel Hvide Hus, der bl.a. blev opført i Aalborg, Maribo, Ebeltoft, Køge, Lyngby og Aabenraa.

Arkitekt:
Arne Jacobsen

Ingeniør:
Kampsax (konstruktioner og byggeledelse), som formentlig har været et af de få danske ingeniørfirmaer, som i slutningen af 1950'erne har kunnet magte den teknisk krævende opgave.

KULTURHISTORIE

Bygningens kulturhistorie er relateret til feriens og luftfartens historie i Danmark, amerikanisering af det danske samfund under den kolde krig samt 1950'ernes byplanlægning med fokus på motorisering og storskalabyfornyelser.

Økonomisk fremgang og charterturismens spæde start
SAS-Huset blev opført i slutningen af 1950'erne i en tid, hvor Marshallhjælp og efterdønninger af besættelsen stadig præger det danske samfund og byggeriet. Hotellet står som en inspiration i en tid, hvor de færreste danskere endnu har prøvet at flyve på ferie eller bo på et luksushotel.

Fra 1958 til 1972 er dansk økonomi i fremgang. Fra 1953 til 1972 bliver eksempelvis bruttofaktorindkomsten pr. indbygger mere end fordoblet. Velfærdsstaten er også under opbygning.[10] I 1953 fik danskerne ret til en uges ekstra ferie med løn (siden den første ferielov i 1938). Den enkelte dansker får bedre mulighed for at tage på ferie. I begyndelsen af 1950'erne er de første danskere begyndt at tage på charterferie; i starten med bus og senere med fly til Sydeuropa. Men i 1960 - da hotellet netop er blevet opført - har 63% af danskerne endnu ikke været på sommerferie i udlandet, og de danskere, som har været på udlandsrejse, rejser oftest til Tyskland, Sverige og Norge.[11] Det er altså ikke så meget dem, det nye hotel er tiltænkt i hotellets første år, men derimod udenlandske turister, der kommer til byen.

En central del af bygningen var indretningen af stueetagen med butikker. Det var et vigtigt princip for Arne Jacobsen, at butikkernes indretning hang sammen med hotellets. Varerne blev blandt andet fremvist på svævende glashylder, som svarede til de svævende orkideer i vinterstuen. Butikkerne skulle have "*fornødenheder" af enhver art samt en fremvisning af vort lands kunstindustrielle produkter, som er blevet et betydningsfuldt led i vor eksport*."[12] Hotellet og butikkerne var billedet på den stigende velstand og et øget forbrug i det danske samfund. Bygningen er i sit formsprog og indretning et eksempel på de moderne tider, der kom til at præge Danmark i tiden efter 1945. Hotellets 275 værelser indrettes bl.a. med eget bad og toilet. En luksus, som mange københavnere ikke havde på dette tidspunkt.

Hotellet bliver opført ved Vesterbro, som i 1950'erne var kendetegnet ved, at mange hoteller lå netop i denne bydel. I 1958 er der i alt 9.400 hotelsenge i hovedstadsområdet. I 1968 findes på Indre Vesterbro ca. 25% af hovedstadsområdets samlede hotelkapacitet.[13]

Der var en særlig politisk og forvaltningsmæssig bevågenhed i København omkring, om byggeriet kom til at tage sig rigtigt ud. Som der står i byggeservitutten fra 1953: ”*Magistraten vil i særlig grad have sin opmærksomhed henvendt på, at plads- og gadebilleder sikres en arkitektonisk harmonisk udformning og er berettiget til at stille de krav med hensyn til bebyggelsen, som den skønner nødvendige for at opnå dette formål. Senere ændringer må ikke foretages uden overborgmesterens samtykke*…”.[14]

Hotellet står i tiden som inspiration og et symbol på den stigende velstand i samfundet, øget forbrug og danskernes nye feriemuligheder.

SAS og jetalderen

SAS-Huset, dvs. hotel med Air-terminal, blev bestilt af SAS hos ingeniørfirmaet Kampsax. Ingeniør Per Kampmann (1892-1959), den ene af tre stiftere af Kampsax, blev efter anden verdenskrig direktør i Det Danske Luftfartsselskab (DDL) og *var som initiativtager og inspirerende bygherre, den, der skabte forudsætningerne for, at arkitekten (AJ) kunne gennemføre arbejdet*[15]. Arne Jacobsen bliver først i 1955 inddraget som arkitekt.

SAS-Huset opføres i en periode, hvor luftfarten var i stor fremgang, og bygningen er helt central i indvarslingen af jetalderen i Danmark. Hotellet opføres af SAS (Scandinavian Airlines System), der var oprettet i 1946 som et konsortium af Det Danske Luftfartsselskab (DDL), Det Norske Luftfartsselskab (DNL) og Svensk Interkontinental Lufttrafik AB (SILA). I 1954 indviede SAS verdens første polarrute, København-Los Angeles over Kangerlussuaq (Søndre Strømfjord), og i 1957 kom også ruten over Nordpolen til Tokyo.[16] I 1957-58 er der cirka en halv million rejsende til København med fly hvert år.[17] Det kom til at ændre sig drastisk med den nye jetalder.

Bygningen bliver i samtiden kaldt *“air-terminal”* og ”*Københavns nye luftbanegård*.”[18] Sidstnævnte med reference til ordet en hovedbanegård, som bruges om jernbanen for at vise bygningens signifikans inden for transport. I 1952 var jetalderen blevet indledt i udlandet, og i 1955 havde SAS som et af de første selskaber i verden lagt en bestilling på jetpassagerfly (Douglas DC-8-33) i en tid, hvor de fleste andre flyselskaber i stedet satsede på turbo-propelfly. 26. april 1959 blev jetalderen indledt i Danmark med SAS’ premiereflyvning fra København til Beirut.[19] I 1960 betød SAS’ nye DC-8 jetfly, at rejsetiden fra New York til København faldt fra 27 timer (1946) til 8,5 timer (1960).[10] SAS-Huset var en vigtig del af denne satsning på jetfly:

”*Lufttrafikkens vældige udvikling, som vil tage endnu større opsving når jet-alderen tager sin begyndelse i 1960, har nødvendiggjort, at SAS må bygge en ny og moderne air-terminal (luftbanegård) i Københavns centrum. […] Og dette tal [passagertallet] vil som sagt stige i voldsom grad, når de store jetlinere sættes ind i driften. Bl.a. vil det medføre en næsten uafbrudt afgang og ankomst af busser mellem lufthavnen og air-terminal i byens centrum*,”[20] som *Hvem Hvad Hvor* skrev i 1958.

Bygningen bliver tænkt som et hjerte i SAS-koncernen. Bygningens samhørighed med SAS understreges af logoet på facaden samt valget af navnet ”Royal Hotel", opkaldt efter SAS Royal Viking-service. SAS’ salgsafdeling flyttes til bygningen i dertil nyindrettede kontorer. I kælderetagen indrettes desuden, hvad der bliver beskrevet som en ”elektronhjerne”, altså en for datiden meget avanceret computer til at håndtere SAS’ pladsreservationer.[21] I lufthavnsterminalen i SAS-Huset kan hotelgæster tjekke bagage ind og gå om bord i busser direkte til Kastrup Lufthavn. Ankommende passagerer fra hele verden kan stige ud af et

fly i Kastrup og tage direkte til hotellet, hvor deres bagage er transporteret fra flyet og direkte til deres hotelværelse. Indretningen af terminalen signalerer 'transit' med højt til loftet og sine komfortable siddemøbler på række - en 'luftbanegård'.

Kold krig og amerikanisering

Den kolde krig sætter også sit præg på samfundet i denne periode. Den kolde krig er ikke kun en politisk eller militær konflikt mellem to stormagter, men lige så meget en stillingtagen mellem to konkurrerende samfundssystemer med forskellige syn på blandt andet forbrug og livsformer. I efterkrigstiden sker der en amerikanisering i flere dele af det danske samfund. Blandt andet forbrugsprodukter (bl.a. Yankiebar, Jollycola, fast food, supermarkeder, bilisme), kulturliv og kulturprodukter (tegneserier, film og musik fx rockability og pigtrådsrock) men også arkitekturen og byplanlægningen.[22]

Efter 1945 sker der et markant skifte, hvor hovedstrømningerne i arkitekturen tidligere var kommet fra Europa til nu i stedet ofte at være inspireret af USA. For eksempel er flere af de danske forstadsbyggerier- og miljøer i 1950'erne og frem amerikansk inspireret.[23] SAS-hotellet er en meget væsentlig del af denne fortælling. Her er Arne Jacobsens tydelige inspiration af amerikansk arkitektur (modernismen og Lever House i New York) relevant, hvilket blandt andet ses i bygningens formsprog, materialevalg og brugen af curtain wall.

Hotellet er desuden en del af den voksende kendiskultur i disse år. Når stjerner - kendte politikere, musik- eller filmstjerner - gæster København, bor de ofte på SAS Royal. Musikstjerner som The Rolling Stones, Frank Sinatra og Beatles vælger at bo på det prominente hotel. Også Nikita Krustjov, ministerpræsident fra Sovjetunionen og en af de meste markante politiske personer under den kolde krig bor på hotellet, når han gæster byen i marts 1964

Modernistisk byplanlægning og storskalafornyelser

Også byplanlæggerne var på dette tidspunkt stærkt inspireret af USA, planlagte motorveje og en samling af cityfunktioner. I USA var der siden 1870'erne blevet oprettet *Central Business Districts* med centrale områder for detailhandel, forlystelser, virksomhedsdomiciler samt finans- og forretningsservice. I USA blev udnyttelsen af grundene ofte intensiv med højhusbyggerier.[24] Da SAS-hotellet åbner i 1960, er det med sine 70 meter og 22 etager landets højeste. Det var opsigtsvækkende i forhold til Københavns traditionelle lave skyline. SAS-Huset er Danmarks højeste bygning indtil 1969, hvor Domus Vista bliver opført.

I 1950'erne blev der i Aarhus og København fremlagt to spektakulære planer for trafik, detailhandel og forretningsdomiciler af hidtil uset omfang kaldet 'storskalafornyelse'. Planerne kom i kølvandet på Danmarks første saneringslov i 1939, hvor staten gav økonomisk støtte til kommunal nedrivning af forslummede bebyggelser.[25] I Stockholm var der allerede sket store saneringer og oprettelsen af nye, moderne forretningskvarterer i city inspireret af USA. I København var en mindre del af indre by - i Borgergade-Adelgade kvarteret - blevet saneret, men slet ikke i det omfang og med den amerikanske inspiration, der var tale om nu på Indre Vesterbro.

I København skitserede *City Plan Vest* fra 1958 en totalsanering af indre Vesterbro i området omkring hotellet. I stedet for de eksisterende etageboliger skulle der opføres et forretningsdistrikt med højhusbyggeri, undergrundsbane, store parkeringsanlæg og motorvejsforbindelse til området langs Søerne

(Søringen).[26] Inspirationen fra USA er også her tydelig med fokus på motorisering, cityfunktioner og højhusbyggerier. Dog skulle planen ikke realiseres som en direkte kopi af amerikanske byer:

"Der kan ganske vist nævnes eksempler fra udlandet, endnu overvejende fra U.S.A., hvor denne udvikling har bevirket oprettelsen af konkurrerende bycentre som følge af det trafikale sammenbrud i centrum. Dette skyldes hovedsageligt manglende forudgående planlægning. De iøjnefaldende muligheder, der i København er til stede for at opretholde et stadig levedygtigt cityområde med en fortsat naturlig specialisering, bør derfor ikke forskærtses. […] Den foreslåede cityekspansion i forbindelse med en udtynding i den inderste bykærne kan betegnes som en nødvendig etape i den kommende cityudvikling, og det her beskrevne forslag til et nyt citykvarter vest for Hovedbanegården må betragtes som et afgørende led i en samlet cityplanlægning."[27] City Plan Vest, 1958.

USA er altså også en reference i forhold til, hvilke scenarier der ønskes undgået i planlægningen af området omkring Hovedbanegården. I fokus står en centralisering af cityfunktioner i de inderste brokvarterer uden for middelalderbyen.[28]

Centralt på modeller fra offentliggørelsen af skitseprojektet *City Plan Vest* i 1958 står SAS-hotellet, og omkringliggende bygninger på skitserne har arkitektonisk samme modernistiske karakter som hotellet.

Højhusdebatten i Danmark
Højhuse var for nogen symbolet på det moderne samfund og fremskridt, men det blev diskuteret kritisk blandt både fagfolk og i pressen fra 1950 til 1960. Bygningens højde blev forhandlet med kommunen til 69 meter, ligesom kommunen også stillede krav om at højhuset i stedet for granitbeklædte gavle, fik glasfacade på alle fire sider.[29]

Den daværende redaktør og arkitekturkritiker Poul Erik Skriver mente, at:

> *"Opførelse af et højhus i København er stadig en begivenhed, selvom det ikke længere er en sensationel nyhed. Det er ikke stoltheden over at eje en skyskraber, der optager byens borgere, sådan som det ville have været i 30'erne. Langt snarere er det frygten for at få ødelagt et accepteret bybillede, der vækker diskussion og interesse."*[30]

Skriver konstaterede desuden, at områdets forskelligartede bebyggelser med højhuset havde fået en tiltrængt accent. Han fremhævede, at det særligt var frygt for trafikal overbelastning, der fyldte i debatten.[31]

Bilisme
En meget central del af både opførelsen af SAS-Huset og lanceringen af City Plan Vest er personbilernes stigende betydning. I 1956 er landets første motorvej Hørsholmvejen blevet indviet fra København til Hørsholm - den senere Helsingørmotorvej E45. I *City Plan Vest* foreslås at placere "*et trafikcenter af meget betydelige dimensioner*"[32] med indførelsen af Vestmotorvejen ad Søndre Boulevard og ind til området i SAS-hotellets nærhed. Langs hotellets nabobygnings vestlige facade mod Vester Farimagsgade skal den ene primærgade løbe fra motorvejsudfletningsanlægget ved Halmtorvet.

Foran SAS-hotellet tænkes banegraven foran Hovedbanegården overdækket og indrettet til dele af det nye forretningsområde. Matriklerne rundt om SAS-hotellet tænkes indrettet med butiksbro fra Istedgade, fodgængerbroer over de nye primærgader, butikstorve, restauranter, forlystelser og større kontorbebyggelser. Torvepladserne er rolige friarealer for den nye bebyggelse, mens trafikbetjening sker i et underplan ud til Reventlowsgade.

SAS-Huset er i høj grad indrettet til den nye tids bilisme. Under Lavhuset indrettes der to kældre, hvoraf den ene er beregnet til parkering af 100 biler. I kælderen indrettes også en stor servicestation til bilerne foruden en benzinstation i gården.

I 1959 vedtog Københavns Borgerrepræsentation en principbeslutning om at arbejde videre med *City Plan Vest*. Da var SAS-hotellet ved at blive opført. I 1965 blev et City Plan Vest-udvalg nedsat (KK), og tre år senere fremlagde udvalget en ny version af planen. Her var tanken, at Rådhuspladsen og den ene side af Vesterbrogade (modsat SAS-hotellet) skulle forsænkes et niveau med fodgængerzone og tilhørende gangtunneller, mens Vesterbrogade mod SAS-hotellet skulle rumme biltrafikken.[33] Siden bliver størstedelen af de storstilede planer om motorgader i centrum af byen droppet bl.a. pga. borgerprotester. SAS-Huset og Bispeengbuen står tilbage som et billede på de tanker, der prægede 1950'erne og 60'ernes modernistiske byplanlægning i København.

Industrialiseret bygningskultur

SAS-Huset er selvfølgelig også en manifestation af den nye, industrialiserede bygningskultur og den teknologiske udvikling, som for alvor tager fart i Europa i 1950'erne. Rationeringen efter krigen forsvinder, og der kan igen bygges med jernbeton, Danmark producerer de første jernbetonbjælker i ca. 1951. Curtain walls af glas og især aluminium er også nyt for efterkrigstiden.

Under anden verdenskrig blev produktionen af aluminium udviklet og forbedret bl.a. til flyindustrien, så det efter krigen også blev økonomisk rentabelt for byggeri[34]. SAS-Huset er blandt de første højhuse i Danmark, omtrent samtidig med Milestedet og Bellahøjhusene. Det forudsatte både nye materialer, konstruktionsmetoder og ændrede tilrettelæggelser af byggeriet. Det er værd at bemærke, at konstruktionsarbejdet og projektstyringen var overdraget til Kampsax, som formentlig har været et af de få danske ingeniørfirmaer som i slutningen af 1950'erne har kunnet magte den teknisk krævende opgave.

KILDER OG LITTERATUR

Kilder

Arkitektur nr. 6,1960, s. 209 - 248. Royal Hotel København

Bendtsen, P. H., »City Plan Vest«, Ingeniøren, Årg. 68 (1959), s. 457-62.

Faber, Tobias, Arne Jacobsen. Verlag Gerd Hatje, Stuttgart 1964 samt Alec Tiranti Ltd. London 1964.

Fotos, skitser og originaltegninger bl.a. hos Det Kongelige Akademi, kbhbilleder.dk og Det Kongelige Bibliotek.

Gallup: "Danskernes sommerferievaner". 1960. På https://danmarkshistorien.dk/vis/materiale/gallup-1960-danskernes-sommerferievaner

Hvem Hvad Hvor (1958) Politikens Forlag, 1958, s. 356.

Københavns Kommunes byggesagsarkiv, Hammerichsgade 1, herunder blandt andet:

- *Statiske beregninger I, Højhuset, dateret 16.3.1957 og revideret 27.3.58.*
- *Københavns Kommunes byggesagsarkiv, Hammerichsgade 1. Tegning 5.505, Hoveddrager D11 og D14, dateret 21.12.57 og revideret 14.4.58.*

Lyager, Poul, City Vest 1968. Trafik- og Centerplan for det indre Vesterbro i København. 1968.

"SAS Huset", Ingeniøren, 15-05-1961, s. 309 - 327.

Stadsingeniørens Direktorat, City Plan Vest (Byplankontorets Generalplanafdeling under Stadsingeniørens Direktorat, 1958).

Udvalgt litteratur

"50 års nordisk luftfartssamarbejde: SAS 1946-1996", *Flyv,* Årg. 69, nr. 8 (1996).

Andersson Møller, Vibeke, *Dansk Arkitektur i 1960'erne*. Rhodos, 2019.

Pells, Richard, *Not like us. How Europeans have loved, hated and transformed American culture since World War* II. Basic Books, 1997.

Petersen, Jørn Henrik et al. (red.), *Velfærdsstatens storhedstid. Dansk Velfærdshistorie, bind 4. 1956-1973.* Odense: Syddansk Universitetsforlag, 2012.

Prudon, Theodore H.M, FAIA, *Preservation of Modern Architecture*. John Wiley & Sons, Inc. 2008

Sheridan, Michael, *Værelse 606 – SAS-huset og Arne Jacobsens øvrige værk*. Strandberg Publishing, 2023.

Simonsen, Dorte Gert, Iben Vyff, *Amerika og det gode liv - Materiel kultur i Skandinavien i 1950´erne og 1960´erne*. Odense: Syddansk Universitetsforlag, 2011.

Stephen J. Kelly, Dennis K. Johnson. "The metal and glass curtain wall: The History and diagnostics". Artikel i *do.co.mo.mo*, *Modern Movement Heritage*, 2012

Thau, Carsten og Kjeld Vindum, *Arne Jacobsen.* Arkitektens Forlag, 1998.

Thomsen, Kristian Buhl, "Cityplaner i stor skala – i Aarhus og København 1954-73", *Fabrik & Bolig*, 2016, s. 3-19.

Tøjner, Poul Erik og Kjeld Vindum, *Arne Jacobsen – Arkitekt & Designer*. København: Dansk Designcenter, 1994.

Andet

Arte Baukunst, 2011: *Hotel S.A.S Royal*. https://www.youtube.com/watch?v=gk7jfTSOBOE. (Film med analyse af husets arkitektur udvendig og indvendig).

Joan Ockman, 2013. An orchid in the land of technology (forelæsning). https://www.youtube.com/watch?v=hqI__Y_vhM0

Radisson Collection Royal Hotel. Hotellets e-publikation om arkitektur og historie http://cphz4media.com/ebrochure/175479/index.html

Links

https://denstoredanske.lex.dk/SAS-hotellet

https://dac.dk/udstillinger/sas-royal-hotel/

https://historiskatlas.dk/@55.6634847,12.5795229,13z

https://arnejacobsen.com/works/sas-royal-hotel/

https://dontt.dk/taet-paa-det-ikoniske-arne-jacobsen-sas-royal-hotel-i-koebenhavn/

PLANBESTEMMELSER/KOMMUNEATLAS

Bygningen er SAVE-registreret og tildelt værdien 2.

Bygning ligger delvist indenfor Københavns Kommunes lokalplan 178 "Vesterbrogade" (https://dokument.plandata.dk/20_1072519_1484303195977.pdf)

Servitutter for ejendommen:
Ejendommen er omfattet af byggeservitut pålagt ved:
- Romertals-deklaration VIII11273, lyst den 10. august 1954. Servitutten regulerer bl.a. bebyggelsesplan.
- Skødeservitut S1631, lyst den 1. august 1952. Servitutten regulerer bl.a. facadecensur.
- Skødeservitut S1634, lyst den 6. august 1952. Servitutten regulerer bl.a. facadecensur.
- Skødeservitut S1662, lyst den 3. november 1953. Servitutten regulerer bl.a. facadecensur.

REPRÆSENTATIVITET

København har rigtig nok set i forhold til provinsen en overrepræsentation af fredede bygninger, men Københavns moderne bygningsarv er stort set ikke repræsenteret og i øvrigt stærkt overset i kommunens bevaring. I København er der fredet 1631 bygninger, heraf 12 fra efter 1945 (jf. FBB-database). Det på trods af, at København, som hovedstad, har stærke og betydningsfulde moderne bygninger og sammenhænge, som er under særligt stærkt pres af stigende grundpriser, byudvikling og boligbehov.

SAS-Huset er formentlig hovedstadens mest kendte moderne bygning fra 1960-70'er perioden, og hvis fredningerne i hovedstaden skal prioriteres hårdt, står det stadigvæk øverst på listen. Beliggenheden i hovedstaden, er desuden en forudsætning for hotellet (ligesom for lufthavnen). Der var ikke, omkring 1960, økonomisk, socialt og infrastrukturelt grundlag for at opføre et så eksklusivt et hotel andre steder i Danmark.

Den internationale modernisme som SAS-Huset eksemplificerer, er et af de tydeligste arkitektoniske bevægelser i efterkrigstiden, og Danmark har fra netop denne bevægelse eksempler, der hævder sig på verdensplan. SAS-Huset er formentlig det mest kendte og nemmeste tilgængelige for internationale turister.

SAS-Huset peger på samfundsmæssige temaer, der er underrepræsenterede i fredningslisten: Hotelerhverv, bilisme/infrastrukturfornyelse i gamle bykerner, flytrafik og charterturisme. Der er ikke fredet andre selvstændige hoteller fra 1900-tallet, endsige hoteller af den størrelse og med direkte tilknytning til flytrafik. (jf. FBB, søgeord: HOTEL)

MILJØMÆSSIG VÆRID

SAS-Huset er kendt nationalt og internationalt og er både et mentalt og fysisk landemærke for København. Det udnytter beliggenheden optimalt og indpasser sig gnidningsløst i det travle trafikale knudepunkt mellem Vesterport, Hovedbanen og Tivoli. Den miljømæssige værdi:

- **knytter sig til bygningens moderne stil og til det alenestående tårn**, der adskiller og fremhæver bygningen fra den omkringliggende by. Det ses på lang afstand og er nemt at spotte og genkende.

- **knytter sig til bygningens, særlig tårnets næsten æteriske glasfacade**, der spejler det lyse, åbne himmelrum, skyerne, solen og himlens farve, som skifter hen over dagen og årstiderne. Glastype og materialer er særligt designet til dette. I mørke ses det punktvist oplyste hoteltårn på lang afstand.

- **knytter sig til bygningens omhyggelige indpasning i byen**, f.eks. tilbagetrækningen af højhuset fra Vesterbrogade. Placeringen af højhuset sikrer, at det skygger mindst muligt på nabobygninger. Når solen er i syd, falder slagskyggen fortrinsvis på Lavhuset og på Ved Vesterport. Når solen er i vest, skygger det mod Hammerichsgade og Axelborg, men 'kun' med gavlen - det er meget bevidst og følsom anbragt, samtidig med, at det også arkitektonisk er en komposition i fuld balance. Sheridan peger på et andet forhold: at Jacobsen *'was particularly concerned about the impact of the building on Tivoli Gardens, … That concern is evident in his obsessive study of the building, as it would be seen from the main entrance to Tivoli,…*" (Sheridan, 2022, s. 52).

- **knytter sig til hotellets skulpturelle hovedindgang**, der er placeret, så den ses og er nemt tilgængelig for gæster fra både Hovedbanegården, Vesterport St., Tivoli og taxaer. **Ligeledes knytter værdien sig til stueetagens facade i glas**, der udnytter hele fortovslængden til butiksvinduer mv. og giver en god kontakt mellem hus og gade. Det udkragede Lavhus fungerer desuden som en overdækket butiksarkade. Stueetagens facade er til en vis grad så fleksibel, at indgange kan flyttes efter skiftende behov.

- **knytter sig til gården og den ubesværede organisering af trafikken til huset**. Fodgængere og biltrafik er adskilt, biler er henvist til gården og parkeringskælderen med den buede nedkørsel. Transitbusser holdt i gården. Den bevarede læsserampe på gårdfacaden markerer, hvor varebiler kører ind med varer. Trafikken i gården er ensrettet rundt omkring den lille benzinstation, der kunne servicere både hotellets trafik og den offentlige trafik fra Gl. Kongevej/Ved Vesterport.

KULTURHISTORISK VÆRDI

SAS-Huset repræsenterer en stor kulturhistorisk værdi relateret til blandt andet feriens og luftfartens historie i Danmark, amerikanisering af det danske samfund under den kolde krig samt 1950'ernes byplanlægning med fokus på motorisering og storskalabyfornyelser, som stadig kan aflæses i bygningen. Den kulturhistoriske værdi:

knytter sig til bygningens opførelse som en del af amerikanisering af det danske samfund. I særdeleshed kan de nye tendenser i byplanlægning og arkitektur i 1950'erne, med en tydelig inspiration fra USA, aflæses i hotellets modernistiske formsprog og den arkitektoniske inspiration fra Lever House (bemærk navnelighed mellem Lever House og SAS-Huset), hvor vinduerne og den særlige curtain wall er central. Amerikaniseringen ses også ved det faktum, at bygningen opføres som en skyskraber (fordanskning af det amerikanske ord skyscraper). SAS-Huset var Danmarks højeste bygning indtil 1969. Dette krævede en særlig bygningskonstruktion og teknikker, der var nye i sin samtid og kan aflæses i bygningen i dag - bl.a. elevatortårnet, marmorblokke, søjler og brandtrappen.

knytter sig til fortællingen om 1950- og 60'ernes byplanlægning og de større, planlagte saneringer af det indre Vesterbro, også her med tydelig inspiration fra USA, til at SAS-Huset blev opført som en del af disse voldsomme planer om storskalafornyelse af Indre Vesterbro.

knytter sig til indretningen af stueetagen med butikker, som ved indvielsen udbød salg af designvarer og var en del af det stigende forbrugssamfund i Danmark i efterkrigstiden. Dette kan aflæses i bygningen i de lave dele af foyeren ud mod Hammerichsgade og facader i glas, der hvor butikkerne har ligget.

knytter sig til udformningen af bygningen i en tid kendetegnet af øget bilisme. Hotellet er opført der, hvor de brede bilgader møder den indre by. På mange skitser og modeller af SAS-Huset inden opførelsen er bilisme et centralt tema og ved udformningen af bygningen, er der fokus på etablering af parkeringsareal og benzinstation i gården samt stor p-kælder og servicestation i kælderen. I dag kan bilismens betydning aflæses i, at SAS-Husets facade ikke har det traditionelle byhus' opbygning med korte facadelængder, der passer til gående trafikanter. Facaden er i stedet udformet med henblik på bilister i fart. Den kulturhistoriske værdi knytter sig også til gården med bilparkering dengang og nu og til parkeringskælderen

med buet nedkørsel samt til den lille bygning med biludlejning, hvor rester af benzinstationens fundament endnu ses.

knytter sig til opførelsen af SAS-Huset som tæt forbundet til luftfart og indvarslingen af jetalderen i Danmark. Det nye, prominente hotel i København blev opført til at tage imod de nye internationale flypassagerer, der kom til byen. Luftfart var fra starten en central del af indretningen af hotellet med bl.a. en Air-terminal og indtænkningen af centrale luftfartsfunktioner. Det kan aflæses i bygningen ved den særlige tagkonstruktion med ovenlys i Lavhuset, de markante søjler i Rema1000, fitnesscenteret og nabocafeen og ved dørene ud mod gården, hvor busser har kørt lufthavnspassagerer til hotellet.

knytter sig til SAS-Huset som en vigtig del af den spæde turisme og opblomstrende hotelbranche i Danmark, som ses ved valget af placering på Vesterbro, som var centrum for hoteldrift i 1950'erne.

knytter sig til huset som helhed, der bærer selve SAS-historien. Det er f.eks. tydeligt i SAS skiltet, der er bevaret på toppen af Højhuset og deri, at huset stadigvæk kendes bedst både i Danmark og internationalt under navnet SAS-hotellet. (Iht. ejer er skiltet bevaret efter krav fra Københavns Kommune.)

ARKITEKTONISK VÆRDI

SAS-Huset har i kraft af den raffinerede arkitektoniske bearbejdning i alle skalaer en sjælden høj arkitektonisk værdi, som særligt:

- knytter sig bygningens klare volumenmæssige komposition med en horisontal base og et vertikalt tårn og til dens hele lette, præcise og modulære industrielle udtryk, der sømløst formidler den funktionelle organisering såvel som den næsten futuristiske og internationale modernitet, som luft- og biltrafik og charterturisme bragte med sig i 50'erne. Både komposition og facadeudtryk arbejder med kontraster, lavt-langt mod højt punkthus, lukket-gennemsigtigt og den suggestive oplevelse af svævende volumener, der modsiger al konstruktive love og tyngdekraft. Der ligger også en oplevelsesrig kontrast i de store volumener og den minutiøst forfinede detaljering af facaderne og vinduesmodulernes relativ lille skala. Alt sammen forhold som vidner om en mesterlig beherskelse af formgivningen, som sikrer at huset ikke fremstår monotont, men raffineret og legende.

Thau og Vindum (s. 154) skriver bl.a. *at 'blokken rejser sig i en optisk halv vægtløs gestus af pur geometri og balancekunst.' Og at 'Et andet bemærkelsesværdigt forhold ved SAS-hotellet er den gennemtegnede, meget lille maskestørrelse i grid'et på husets curtain wall, der har yderst tynde profiler. De oplukkelige vinduer er ganske små og det deraf resulterende tætte "net" som udgør voluminets hus, får på en og samme tid bygningen til at virke mindre kolos- og blokagtig, samtidig med at boksens faktiske dimensioner er sværere at fastlægge for øjet."*

- knytter sig til bygningens funktionelle organisering med de mere offentlige funktioner i basen og de afsondrede hotelværelser i tårnet, til de korte, klare trafiklinjer og til markante rumlige forhold, såsom hotelfoyerens åbne, indadvendte plan og hotelværelsernes udsigtsforhold.

- knytter sig til det som er bevaret af bygningens oprindelige specialtegnede detaljering, hele materialevalg og de lyse, grågrønne farver i facaden og den oprindelige farvepalet indvendigt, som f.eks. er bevaret i rum 606.

Betydningen af SAS-Husets detaljer, materialer og farver udvendigt og indvendigt er indgående beskrevet i litteraturen, bl.a. hos Thau og Vindum 1998, Michael Sheridan, 2022, Room 606, Arte Baukunst filmen uploadet 2011 på YouTube. Den udsøgte detaljering og farveholdning er endvidere Arne Jacobsens signatur.

Sammen med de fabriksfremstillede materialer i sig selv, forløser den præcise detaljering desuden tidens tro og fascination af den industrielle udvikling og æstetik.

- knytter sig til bygningens oprindelige indretning og møblering, det vil sige både det som er fysisk bevaret, men også historien alene, som i høj grad er bærende for hotellets branding og hotellet forsøger at videreføre med nyere dansk design,

Indretningens bløde, meget stoflige og sensuelle indretning fremhæves af bygningens stramme, lineære udtryk. Thau og Vindum sammenligner forskellen i Arne Jacobsens bygningsudtryk og møbeldesign med *'amerikanske designkoder (der arbejder med) et kontrapunktisk spil mellem en streng, retlinet præcision og organiske, skulpturelle* elementer.' (Thau og Vindum, 1998, s. 142)

- knytter sig til den på en gang for datiden tidstypiske og teknisk udfordrende konstruktion med ikke-bærende curtain walls samt dens tilpasning til beliggenheden på kanten af banegraven, herunder blandt andet:

Hovedmodulet med de fritstående søjler i Lavhuset, den konstruktive opdeling midt i Lavhuset, den selvstændige højhuskonstruktion, som står oven på de store rammer og søjler i Lavhuset, afvigelserne ved banegraven og den i stueplanen 'uægte' søjle, der opretholder hovedmodulet og de oprindelige jernbetonelementer i de hævede ovenlys (store færdigstøbte jernbetonelementer var relativt nyt for tiden)

Curtain wall'en på højhuset har særlig konstruktiv værdi i kraft af de ens dimensionerede glasfelter på alle fire sider (kun en størrelse vinduesruder og én størrelse brystningsglas og en særlige inddeling), den lille tolerance, de indstillelige jernbeslag, de spinkle og ens bredde aluprofiler og den diskrete anvendelse af kitning, gummibånd mv. (betydningen for facadens elegante, spinkle udtryk er meget klar, når man ser på den i 2023 opsatte mock-up, se fotos i Bilag 1). Konstruktionen og curtain wall'en er i øvrigt godt beskrevet i en artikel i Ingeniøren 1961.

BÆRENDE FREDNINGSVÆRDIER

Den usædvanlig stærke offentlige opmærksomhed, som facaderenoveringen af SAS-Huset på det seneste har fået, er i sig selv et bevis på den betydning, SAS-Huset har vundet i såvel dansk som international sammenhæng. By og Land Danmark finder at SAS-Huset står som et ikon for efterkrigstidens internationale modernisme med en exceptionel og suggestiv arkitektonisk kvalitet, der placerer det blandt verdens fineste eksempler på 1950'ernes curtain wall skyskrabere. Det forløser Arne Jacobsens livslange arkitektoniske idealer i fornem/respektfuld symbiose med det historiske København. Det har, siden det blev opført, stået som en identitetsmarkør for den særlig høje kvalitet i dansk bygningskultur og design i 1900-tallet. Dertil er den et ualmindelig stærkt vidnesbyrd om dansk samfund og kultur i 1950-60'erne, den generelle amerikanisering, 'jet-alderen', bilisme og den internationale turisme, hovedstadens byudvikling og de

byidealer, der var tæt på at blive realiseret med City Plan Vest samt det teknologisk fremskridt i både transport og byggeri.

Betydningen og de bærende fredningsværdier knytter sig i al korthed til alle oprindelige elementer ved bygningen: Den trafikale og rumlige organisering af bygningen og gården, den teknisk udfordrende konstruktion, den klare ydre form og de spinkle, sart farvelagte facader, som er stort set intakte og alle forhold og elementer i det indre, som er bevaret, uanset om det er helt bevarede rumligheder, konstruktioner, overflader, farver eller blot fragmenter heraf. Bygningen er, som følge af funktionsændringer og som naturligt for hoteller, løbende moderniseret indvendigt, men der er formentlig bevaret mere, end vi i dag kan se ved et enkelt besøg. De bærende fredningsværdier knytter sig desuden til SAS-Husets forhold til den omkringliggende by: At det er et alenestående højhus, det afvigende udtryk, at det står frit i himmelrummet, at det er højere end omgivelserne og kan ses på lang afstand forskellige steder fra i byen, ikke mindst fra Tivoli, i disponeringen af bygningsvolumenerne, så de kaster mindst muligt skygge på nabobygningerne, at stueetagen har front mod alle tre veje. Endelig knytter de bærende fredningsværdier sig til husets primære funktion som eksklusivt hotel med en stærk identitet i SAS-historien og Arne Jacobsens design.

ANBEFALINGER

Vedr. den forestående restaurering af facaden, anbefaler By og Land særligt:

- At restaureringsprocessen gives den fornødne tid til grundige bygnings- og bygningshistoriske undersøgelser, som er nødvendig for udvikling af egnede tekniske løsninger (ejer oplyser at der indgået kontrakt med facadeproducent. Ideelt set bør fredningsmyndighederne hjælpe juridisk med en løsning af dette kontraktforhold, så det ikke skaber unødig konflikt for restaureringen)
- At hele husets facade istandsættes, inkl. stålfacaden på tekniketagen og tilbageføring af de emaljerede plader på Lavhuset.
- At der udføres og offentliggøres en LCA-beregning af det eksisterende facades 'embodied carbon' med det formål at synliggøre klimapotentialet i bevaring
- At eksisterende facade dokumenteres, og at et udsnit af den eksisterende facade nedtages og bevares i museumsøjemed.
- At mest muligt originalmateriale bevares, både af klimahensyn og kulturarvshensyn. Herunder bør det undersøges, om eksisterende aluprofiler og glas kan genopsættes. Det emaljerede glas eller aluminiumslegeringer er tidsspecifikke industrielle produkter og kan formentlig ikke reproduceres.

Vedr. generel forvaltning af huset, anbefaler By og Land, at der udføres en langsigtet offentlig tilgængelig forvaltningsplan, som afspejler den store årlige grundskatsfritagelse som fredning af et hus midt i København medfører. Herunder særligt:

- At det overvejes om de to dobbelthøje rum (Vinterhave og Air-terminalen) over tid og med fordel for både ejer og bevaringsværdier kan genskabes

- At formidling af husets kulturarvsværdi og betydning indgår som en strategisk og integreret del husets drift, så husets historie, dets bevaringsværdier og betydning for dansk kulturarv formidles til andre ejere af samme type bygning, til byggebranchen og den brede offentlighed. SAS-Huset har i kraft af sin beliggenhed, eksklusivitet og internationale kendthed et særligt potentiale til at øge forståelsen for moderne bygningsarv.

By og Land Danmark anbefaler, at fredningen understøttes og SAS-Huset betydning understreges med etablering af en bufferzone, som det blandt andet kendes fra norske fredninger eller World Heritage. Det kunne f.eks. være, at Københavns Kommune udvider indre bys højhusfri zone og udarbejder en bevarende lokalplan for området omkring SAS-Huset, der blandt andet kan sikre, at tårnet står i frit himmelrum, samt sigtelinjer, ud- og indblik, skyline, SAS-Husets adgangsforhold og trafikale organisering.

BILAG

BILAG 1 Fotos 2023

BILAG 2 Historiske fotos mv.

BILAG 3 Originaltegninger fra KK byggesagsarkiv

BILAG 4 Ejers sammenligning af detaljer, uddrag KK Sag 982267

TEGNINGER OG KORT

Tekst

BILLEDEDOKUMENTATION

Herunder et afsnit med ældre fotos